

NÉVTUDOMÁNYI JEGYZETEK MAKÓ KÖRNYÉKÉNEK FÖLDRAJZI NEVEIRŐL

Írta: INCZEFI GÉZA

A földrajzi nevek gyűjtésekor legtöbbször a települések lakosságának szélesebb körét is meghallgattam, hogy egyes rétegeinek névismeretét, továbbá a nevek használati körét megismerjem. Igyekeztem arról is tájékozódni, hogy mi a nevek mai szerepe a lakosság életében. Levéltári anyagom alapján régebbi idők névhasználatát is bemutathatom [1].

A lakosság egyes rétegeinek névismerete mindig nagy mértékben különbözött egymástól, és ez ma is észlelhető. A névismeret sok tényezőtől függ, így az emberek foglalkozásától, munkaterületétől, korától, nemétől, helybeli voltától és egyéni hajlamától. Névhasználat tekintetében különbséget kell tennünk a telekkönyvben rögzített hivatalos „dülőnevek” és a csak szójhagyományban élő határrésznevek között. A faluk egész helyben élő földműves lakossága ismeri a település határának hivatalos dülőneveit, nagy területek neveit. Meggyőződtem róla, hogy e neveket használják és lokalizálni is tudják. Ezzel szemben a szójhagyományban élő határrésznevek ismerete nem ilyen általános. Közülük a jelentősebb (nagyobb, jellegzetes tulajdonságú stb.) földek nevét többen ismerik, a jelentéktelenebbeket kevesebben. Makó környékén minden régóta helybenlakó földműves ismeri a *Csipkés* nevet és a jelölt helyet, vagy a várostól távolabb fekvő *Batida*, *Dál*, *Gencs*, *Igás*, *Jángor* is ismert hivatalos nevek. Ezzel szemben a Földeák környéki *Sóskút* vagy a Maroslele határában előforduló *Kilsőnagydomb* nevét (amely nem hivatalos határrész-név) nem ismeri az egész földműves lakosság. Előfordul azonban, hogy az emberek figyelmét valamilyen esemény (tűz, árvíz) ráirányítja egy jelentéktelen, nem hivatalos névvel jelölt területre, és ezzel a név általánosan elterjed. A benyomás nagyságától függően névcseré is történhet, mint régen a makói határban a *Halastó*-nak nevezett vízállást *Gyilkostó*-nak nevezték el, mert gyerekek fulladtak bele. A faluk határában élő nevek ismert volta függ ugyan attól, hogy a falukhoz közel vagy távol van-e a jelölt hely [2], azonban ez a megállapítás csak a szójhagyományban élő nevekre vonatkozik, mert a hivatalos „dülőneveket”, a nagy területek neveit az egész földműves lakosság ismeri.

Számos olyan név is van a faluk határában, amelyeket nem ismernek általánosan, hanem csak a közelben élők vagy azon a vidéken dolgozók tartanak fenn. A nevek elterjedésének végtelen sok fokozata van, amely mind számba se vehető. Gyűjtés közben olyan névre is bukkanhatunk, amelyet csak egy család ismer, és ők is alkották. Földeák határában egy kis földegységet *Koponyás*-nak nevezett el az ott lakó család (2–3 személy), mert ásáskor egy koponya meg csontok kerültek elő. Ezek olyan megjelölések, mint a csak csa-

ládi körben élő bizalmas személynevek, becenevek. A közösség szélesebb körében élő nevek analógiájára alkotják őket, ezért a falu névkincséhez tartoznak. A nevek használati körének meghatározása néha elég nehéz feladat, mert a lakosság könnyebben érintkezik ma szélesebb körben is. A határt „motorral” járó emberek névkincse ma szélesebb körből gyarapodhat, mint a régi közlekedési viszonyok mellett.

Az egész magyar nyelvterületen ismerik a nagy települések és a nagy vizek neveit: *Makó*, *Maros*. A kisebb faluk neveit már inkább csak az Alföld lakossága ismeri és használja: *Maroslele*, *Földeák*; az újonnan községi rangra emelkedett *Óföldeák* neve alig terjed túl Csongrád és Békés megyén. A nagyobb területet jelölő határnevek, mint *Batida*, *Dál*, *Gajdos*, *Gencs* csak a megye területén élő földműves lakosság nyelvében vannak meg. A települések határára túl már alig ismerik a kisebb területet jelölő határrészneveket: *Ardics*, *Hajdova*, *Jángor*, *Mikócsa*, *Porgány*, *Verebes*. Csak a közvetlen környéken használják a *Buki*, *Kiscsorgó*, *Tézslaér* neveket. Makó határában levő (leginkább száraz) erek legáltalánosabb neve *Ér*. Ezek részeinek nevei közül a legtöbb már kiveszett (*Jángoriér*, *Mikócsaiér*), de Makóról keletre, Dál környékén a jelölt helyen 1–2 ember még emlékezett egy szakaszának régi *Bartalér* nevére. Itt nem a helybenlakók és távolabbiak névhasználatában levő állandó különbség tárul fel, hanem a vízér jelentőségének csökkenésével a részletezőbb (differenciált) név csak az ér környékén, szűk körben maradt fenn, egyébként az *Ér* név is elegendő ma már a tájékozódásra.

A falu lakosságának egy része, különösen a fiatalok nagy számban a városba járnak dolgozni. Értékelésük szerint az ipari foglalkozás emelkedést jelent számukra, ezért az „alacsonyabb” életforma névkincsének elsajátítását fölöslegesnek tartják. Ez a felfogás a nevek szélesebb körben való átöröklését gátolja. Némiképpen a paraszti munkát folytató fiatalság körében is észlelhető hasonló állásfoglalás, amely abban nyilvánul meg, hogy a *Csókeás*, *Bigecs*-féle természeti nevek szerintük az öregek „parasztos” tudománya (mint ahogy a helyi nyelvjárás sem követendő norma számukra), és a szocialista mezőgazdaság új neveit (első tábla-féléket) a tájékozódásra alkalmasabbnak tartják.

Az emberek névismeretét foglalkozásuk is meghatározza: a halászok jobban ismerik a vizeket, a pásztorok a legelőket. A városi lakosság csak a település szélének néhány határnevét ismeri, továbbá az utcaneveket tartja számon, de a mesterséges utcanevek gyorsan változó divatját senki sem tudja nyomon követni.

Az asszonyok, nők élete leginkább a ház körül folyik, ezért csak a közvetlen környék neveit ismerik jól. Ezen túl ismeretük forrása leginkább a családban levő férfiak, és így névismeretük is tőlük függ. A férfiak névkincsének csak kisebb részét ismerik, amelyek otthon szóba kerülnek a munkaterületről folyó beszédben.

Gyűjtés közben, amikor a határ neveiről folyt a beszélgetés, gyakran előfordult, hogy az adatszolgáltatók egy nagy névismerettel rendelkező személyről tudtak a faluban, és annak meghallgatását tanácsolták. Valóban azt tapasztaltam, hogy egy-két ember a falukban különösen részletesen ismeri a határt, nagy a névismerete. Ezek a személyek nem mind csöszök, pásztorok voltak, hanem gyakran földműves parasztok. Nem is mind az idősebb korosztályból kerültek ki, hanem inkább középkorú, 40–50 év körüli férfiak voltak. Beszélgetés során meggyőződtem arról, hogy foglalkozásuk a földdel kapcsolatos ugyan, mégis

inkább jó tájékozódó képességük és emlékező tehetségük teszi őket képessé első-sorban ilyen gazdag ismeret megszerzésére és megőrzésére. Valóságos „nótafái” a földrajzi neveknek.

Mindezek alapján úgy látszik, hogy a határneveket jelenleg még nem a kihalás veszélye fenyegeti, hanem használati körük nagyarányú szűkülése, amelynek csak további fejleménye a kihalás. A mi területünkön volt ugyan egy olyan időszak, a Maros szabályozásának ideje, amikor a nevek egy nagy csoportja, a víznevek tekintélyes része kihalt, de azóta ilyen tömeges pusztulásról nincsen tudomásunk. Más vidékhez hasonlóan a nevek élete itt is a szokásos: egyesek kihalnak, és újak is keletkeznek. Azonban a szocialista életformával együttjáró magasabb műveltségre való törekvésből következik, hogy a nevek használati köre megszűkült a múlthoz képest, a lakosságnak már csak szűkebb rétege tartja őket fenn. A fejlődés további lépéseként a mesterséges nevek nagyarányú előnyomulása várható, majd 25–30 év múltán, a mai 40 éven felüli lakosság kihalása után várható a régi típusú nevek kihalása.

A földrajzi nevek nem állandók, hanem állandóan változnak, módosulnak. A gyűjtemény áttekintésekor számos változást észlelhetünk, amelyek nagyon szétágazók, és ezért rendszeres bemutatásuk nem könnyű feladat. Mindenesetre elkülöníthetők aszerint, hogy a változás a névadás alapja változásának, módosulásának következménye-e, vagy attól függetlenül, más okból keletkezett [3]. A névadás alapja módosult, ha az *Ágostonhalom* név *Halomdülő*-vé válik, vagy a *Kinyérváró*-ból *Kenyérvár* lesz. Ezzel szemben megváltozott a névadás alapja az *Ingó* → *Fingó* változáskor. Ezzel szemben az alaki változások nagy része a névadás alapjának változása nélkül történt. Ilyenek a hangváltozások (*Igás* — *Igács*), a birtokos szerkezet jelölt voltának megszűnése (*Bogdánere* — *Bogdánér*), a szóteszt rövidülése (*Gencsérjarka* — *Gencsfarka*, *Bogdányfokatorka* — *Bogdánytoroka*). A nevek fontos változása a nevet alkotó köznév kihalása és vele a földrajzi név jelentéstartalmának elhomályosulása (*Bibérés*), amelynek így már csak identifikáló szerepe marad. Ez a változás sem alapul a névadás alapjainak megváltozásán, hanem megszűnésén. Ezzel szemben ennek a fordítottja, a jelentés nélküli idegen eredetű névnek néperetimológias értelmessé tétele már a névadási indíték változásán, illetőleg megteremtésén alapul [4], mint az ismeretlen, de idegen eredetű *Kutoj*-nak *Kútalj*-já való változásánál észlelhető.

A nevek ismeretéhez elengedhetetlenül szükséges, hogy a lakosság névhasználatáról részletesen tájékozódjunk. Ezért a gyűjtések során figyelemmel voltunk arra, hogy a nevek hangalakja, megformáltsága, szerkezete teljesen azonos, egyöntetű-e a lakosság körében. Továbbá tájékozódunk arról is, hogy valamely tájrészt egyöntetűen azonos néven és csak egy névvel jelölnek-e.

A földrajzi nevek nagyobb részben eredetileg a föld köznévi megjelölései voltak, így bizonyos határok között a név használatjának alkalmi megszerkesztésére volt lehetősége. Azonban a hosszas használat folytán a nevek nagy részének alakja megmerevedett, és ezt használja az egész közösség egyöntetűen. Például a régi *Ptrücskös*, *Ptücskös*, *Pücskös* a mai *Tücskös*-ben állapotodott meg, vagy a régi *Vitahalma* ma már leginkább *Vitahalom* alakú. A hivatalos határ-résznevek alakja azóta a vált egyöntetűbbé, amióta a telekkönyvezéskor írásban rögzítették. Mégis az tapasztalható, hogy sok névnek ma sem egyöntetű a használata, hanem változatai is élnek a lakosság ajkán. Így például a *Belsőjárándó*-nak *Belsőnyomás* változatát is használják ugyanannak a helynek jelölésére.

Leginkább a nem hivatalos határrészneveknek élnek változatai, amelyek alakját nem érinti a hivatalok egységes névhasználat. Gyakran a nyelvjárási és köznyelvi vagy a régi és új változatok élnek egymás mellett. Az alábbiakban nemcsak a ma használatos változatokat mutatom be, hanem az egyidejű (vagy egykét évi különbségű) levéltári adatok alapján a régi változatokat is számba veszem, hogy a nevek használatának módját régebbi időben is feltárjam. Akárcsak a közzavak változása [5], a földrajzi nevek alakulása sem egyöntetű, hanem az új nyelvi forma megjelenésével a régi típus is továbbél még hosszú ideig. Így találhatók más embercsoportok nyelvében a különböző fejlődési fokozatok. A régi változatok után közlöm az évszámot is, a mai adatoknál ez hiányzik.

Leggyakoribb változatok az egymás mellett élő jelölt és jelöletlen összetételek. Ezek előtagja lehet köznévi és személynévi eredetű egyaránt. Köznévi eredetű előtagú: *Dálegyház* (1561) — *Dálegyháza* (1562), *Eperjeshát* (1832) — *Eperjeshátja* (u. akkor). Személynévi eredetű előtagú: *Cirokméhes* (1781) — *Cirokméhese* (1782), *Mámaér* (1852) — *Mámaere* (u. akkor), *Szabó András sziget* (1839) — *Szabó András szigetje* (1836).

E két változat közül a jelölt összetétel a régebbi, és emellé keletkezett a tagok szorosabbra zárulása által a jelöletlen összetétel. Azonban a köznévi előtagúak jelölt összetétele gyakran egy megelőző jelöletlenből keletkezett (*Dálegyház* → *Dálegyháza*) bizonyára a személynévi előtagúak analógiájára. Régen a jelölt összetételek nagyon gyakoriak voltak (pl. *Baranyiórvénye*, *Bukiköze*, *Ébástaere*, *Kerektólaposa*, stb.), de ma már nem keletkeznek ilyen típusú nevek a Makó körüli vidéken.

A jelölt vagy a jelöletlen összetétel gyakran *-i* képzős származékkal él együtt. Ilyenek: *Biberésfok* (1832) — *Biberésifok* (u. akkor), *Biberéssík* (1832) — *Biberéssík* (u. akkor), *Mikócsahalom* (1835) — *Mikócsahalom* (1836), *Tömpössziget* (1832) — *Tömpössziget* (1839); *Lelesíkja* (1803) — *Lelesík* (1805), *Leletava* (1802) — *Leleitó* (1805). E változatok úgy keletkeztek, hogy a jelölt és jelöletlen névpár mellé a településnevek analógiájára a határrésznevekhez is hozzájárult e képző.

Képzős és képző nélküli változat élt együtt a régi *Kisfalu* (1337) — *Kisfalud* (u. akkor) és az újabb *Zugolyierdő* (1829) — *Zugolyierdőcske* (1829) nevekben. A *-d* képzős és képző nélküli alakok egyidőben és különböző korban is váltakoztak. Öt *-d* képzőssel szemben négy képző nélküli adatunk van, és arra gondolhatunk, hogy a *-d* képzős az eredetibb, tehát nem analógiásan járult a képző a névhez [6].

A nyelvjárási ingadozás következménye, hogy nyelvjárási és köznyelvi alakok élnek együtt: *Földeák* (és *Földeákihatár*) — *Füldeák* (*Füldeákihatár*); *Innensőjángor* (1806) — *Innensőjángor* (1805); *Mogyoróshát* (1802) — *Magyaróshát* (1803). Az *ö*-zéssel szemben álló *e*-zész sok változatot teremtett meg: *Fölsősziget* (1782) — *Felsősziget* (1784), *Újbögy* — *Újhegy*, *Vörösökör* (1827) — *Veresökör* (1828).

Néhány nevünk régi és új hangalakja él együtt egy ideig: *Fehérház* (1805) — *Fejérház* (u. akkor), *Maros* — *Marus*, *Bánom* (1813) — *Bánum* (u. akkor).

A XVIII. században betelepülő szláv lakosság Makó város nevének szláv *Makova* változatát teremtette meg, és az ő nyelvhasználatukban mindkét alak élt. Az új változatot a hivatalok is ismerhették egy ideig, mert a XVII. századtól a XIX. század elejéig egyszer egymagában fordul elő, néhányszor pedig a ma-

gyar név változataként, 1650: *Macova*, 1746: *Makó* alias *Makova*, még 1751-ben és 1803-ban is előfordul e két név. Az 1805-ből való latin *Makoviensis* név töve is ebből keletkezhetett. Egy nevünknek *zöngés* és *zöngétlen* változatai éltek egymás mellett hosszú ideig. A *zöngétlen* szókezdő mássalhangzós *Kingéc*-nek (az eredeti alaknak) *zöngés* *Gingéc* változata 1779, 1797, 1829 és 1839-ben mutatható ki egymás mellett.

Az *Igás* névnek affrikáció útján keletkezett *Igács* változata, amely 1777-ben együtt is előfordul. Így az összetételei is: *Igácsisárda* (1825) — *Igácsisárda* (u. akkor), *Igásisemlyék* (1795) — *Igácsisemlyék* (1805). Ez utóbbi példák ugyan különböző időből valók, mégis feltételezhetjük egyidejű létüket is.

Egymás mellett élnek rövid és hosszú mássalhangzós változatok a *Pana* — *Panna* alakokban. Közülük a rövid mássalhangzós a gyakoribb. Ezek régi változatok lehetnek, mert már 1782 óta van rájuk levéltári adatunk. Közülük minden bizonnyal a rövid az eredetibb, és a hosszú mássalhangzós a népetimológia hatására keletkezett.

Névváltozatok úgy is keletkezhetnek, hogy az eredeti név hangalakjából könnyen lehetett obszcén változatot alakítani egy hang hozzátoldása által. Ilyen az *Ingó-Fingó* névpár, amelynek az eredeti *Ingó* alak mellé keletkezett *Fingó* változatára az első adat már 1773-ból való, és ma is együtt élnek még. E változat keletkezésének reális alapja is lehet, mert vele a föld gyenge termésére utalnak, de az sincs kizárva, hogy e változat a régi híres makói szilva hatását jelöli. Ilyen egymás mellett élő obszcén változat még az *Ardics* — *Szardics* névpár és differenciálva: *Külsőszardics*, *Szardicsiér*, *Szardicsihalom*, *Szardicsihegy*, *Nagyszardicsihegy*. A másodlagos *Szardics* első előfordulási éve 1789, és a mai napig élő név. E hosszas élettartalmuk nagy sikerük következménye. Az *Ardics* — *Szardics* változat keletkezésének indítéka az előzőhöz hasonló lehet.

Ha egy fogalom jelölésére új közszó vagy új szóképző elem terjed el, akkor gyakran a határrésznevekre is kihat e változás, mert nem szigetelődnek el teljesen a köznevektől. Így a régi és az új nyelvi forma egymás mellett élhet egy ideig névváltozatként. A szőlőskertet *-szőlő* utótagú nevek jelölték: *Diófásszőlő*, *Gunyhószőlő*. A XVIII. században terjed el Makón a *hegy* szó a szőlőskertek jelölésére, de mellette továbbél a régi utótag is változatként: *Bánomiszőlő* (1819), *Bánomhegy* (1820); *Szardicsiszőlő* (1817), *Szardicsihegy* (1815).

A régi *korcsma* szót kb. 1800-tól a divatos *csárda* váltja fel neveinkben, de mindkét alak továbbra is megmarad, *Kaparáfi Korcsmárosnéja* (1804) — *Kaparáfi Csárdába* (u. akkor); *Réti korcsma* (1790) — *réti csárdához* (1795) — *Réti Korcsma* (1798). Az adatok nem mind egyidejűek, de az egyidejűek bizonyítékai a változatok széles körű meglétének is.

A *hajlat* köznevet a *hajlás* váltja fel neveinkben, mert e szó *-at*, *-et* képzős származéka elavult [7], helyébe az új képző lépett, *Deszky nagy hajlati sziget* (1858) — *Deszki Nagy hajlái Sziget* (1857). E példákban korábbi az *-ás* képzős név ugyan, de a Maros kanyarának mai neve *Deszkihajlás*, így a kései *hajlat* még egyidejű továbbélésének emléke, tehát annak is, hogy együtt is élt e két származék egy ideig. A *hajlat*-tal alkotott neveink adatai: *Csipkésihajlat* (1843), *Sörházihajlat* (1849), de az *-ás* képzős név már 1774-től előfordul: *Nagyhailásbúl*, ezért úgy látszik, hogy a *hajlás* és *hajlat*-tal alkotott nevek a XVIII. század harmadik harmadától a múlt század 40-es éveig voltak egyaránt használatosak.

A keresztnévet tartalmazó földrajzi névnek lehet komoly és becézett változata. Ilyen a már említett *Nagyistvánhalom* nevünk, amelynek *Nagypistahalom* változata is közkeletű. Az alak zártságának hiánya folytán élhet együtt e két változat. A *Nagyistvánhalom* a komoly, hivatalos színezetű név, a *Nagypistahalom* a közkeletűbb, hangulatos változat.

A nevek állandó változásának egyik formája a többtagú nevek rövidülése. A rövid megjelölésre való törekvés következtében a többtagú név utótagja, az alapelem esik ki, és az egytagúvá vált név, a meghatározóelem veszi át mindkettő (lokalizáló) szerepét akárcsak a köznevi jelentéstapadásnál [8]. A rövidült alak mellett a hosszú is fennmaradhat egy ideig, és így névváltozatokként élnek tovább. Ilyenek *Borsosere* — *Borsos*, *Porgányér* — *Porgány* (ez utóbbiak is az eret jelölik). De ilyen a régi *Ingáihegy* (1799) — *Ingó* és talán *Ökörcsordajárás* (1825) — *Ökörjárás* (1839), *Pannahátlaposa* (1852) — *Pannalaposa* (1849), *Bogdányfokatorka* (1794) — *Bogdánytorka* (u. akkor).

Két nevünk meghatározóeleme rövid és hosszabb, de azonos jelentéstartalmú változatban fordul elő, és így egymás mellett élő váltokatokat alkot. Ilyenek a *Dögmaros* és *Döglöttmaros*; ehhez hozzávehetjük a *Holtmaros* nevet, amely más, de azonos értelmű köznevet tartalmaz meghatározó elemként. Ide tartozó régi példánk a *Középsősziget* (1795) mellett levő *Középsziget* (1798).

A névváltozatok nagy részét a lakosság felváltva használja, amíg a két alak egymás mellett él. A változatok használata az egész település és környékének lakosságára kiterjedhet, de lehet bizonyos embercsoporthoz kötött. Például a régi eredetű változat őrzői az idősebb emberek, az újonnan keletkezetté a fiatalabbak. A *Marus*, *Földéák* régebbi alakok gyakoribbak az idősek névhasználatában, a *Maros*, *Földéák* a fiatalabbak nyelvében élnek. A nyelvjárási színezetű (főleg ö-ző) nevek használatában is ilyen különbség fedezhető fel.

A névváltozatok egy csoportja az eddigiektől eltérő természetű abban, hogy az egész lakosság egyidőben használja őket. Ezenkívül ezek egymásnak nem változatai, hanem a föld változatos, más-más szempontú megnevezései. Ha valamely tájrészt megnevezésére új névadó indíték merül fel, akkor újabb nevet alkot a közösség, és a két (vagy több) név együtt él, írásban is mindkettőt használják. Ezt a jelenséget legalkalmasabb *egy nyelvben jelentkező párhuzamos névadásnak* nevezni, amelyre Szeged környékéről is több példát mutattam be [9].

Ma is élő párhuzamos nevek *Vashalom* — *Mikócsaihalom*. Az első név meghatározó eleme a föld tulajdonosának neve, a másodiké a föld helyét egy nagyobb tájegységre (*Mikócsa*) lokalizálja. Tehát más-más szempont szolgált a névadás indítékává. Mindkét névre már 1805 óta van levéltári adatunk, de nem együttesen, egy szövegben fordulnak elő. A föld tulajdonosának és felhasználásának megjelölése is párhuzamos névadás alapjává vált, és így keletkezett az élő *Gubástelek* — *Kilsópáskom* névpár. A ma élő párhuzamos nevek között háromszoros név is van: *Kishegy* — *Újhegy* — *Verebes* (vagy egy ideig *Verébhegy*). A két első név a szőlőskert szemléletén alapul, de az egyik nagyságát, a másik telepítése korát jelöli. *Verebes* a név keletkezése korában kenderföld lehetett, amely a madarak kedvenc tartózkodási helye volt. Ezt a régi térkép „Canabeta” felirata megerősíti. Mellette a *Verébhegy* változatát akkor kezdték használni, amikor a kenderföldből szőlő lett, majd kihalt a név. A *Kishegy* 1807 óta fordul elő, *Újhegy* pedig 1772-től kezdve, *Verbes* 1805-től, illetőleg *Verébhegy* 1795–1866-ig található a levéltár irataiban. Ez azonban csak

véletlen, mert *Verebes* lehet a terület eredeti neve. Mindhárom név együttes használatát régebről nem lehet igazolni, mert együtt nem fordulnak elő egy iratban.

A mai *Gyilkostóról* Szirbik közli [10], hogy más neve *Mikócsaifok*, az 1805-ből való térkép pedig ez utóbbinak „alias *Halas Tó*” nevét is feltünteti. Azt nem lehet megállapítani, hogy mindhárom név egy időben élt-e, de két-két név, a *Gyilkostó* és a *Mikócsaifok* 1836-ban, továbbá a *Mikócsaifok* és a *Halastó* 1805-ben párhuzamos nevek voltak. A *Gyilkostó* eseménynév, egy vízbe-fulladás emléke, a *Mikócsaifok* meghatározó eleme pedig a terület neve, a *Halastó* viszont a víz felhasználására utaló név.

Négy párhuzamos nevünk két változata írásban együtt fordul elő, így együttes használatuk kétségtelen. E nevek már kihaltak. 1864: „*belső* másképp *Kis Hajdova* lelei pusztai birtok”. Az első helyzetviszonyító meghatározó elem, a második alakmeghatározó, így a más szempontú nevek együtt is élhettek; 1829: „*Temetőhát*, melly *Régi temetőnek* nevezetik”. Az első név egy földhátan levő temetőt jelöl, a második az újabb temető megnyitása után ennek régi voltára utal. 1805: „*Szentmiklósi Telek* alias *Kis Telek*” névpárban a valahová való tartozás és a nagyságmeghatározás szemlélete alakította ki a párhuzamos neveket. 1864: „*tömpösi* vagyis *kesken hegye* fzöleje”. A *Tömpösihegy* név még a régi *Tömpös* nevű Árpád-kori faluhoz, illetőleg a településnévből keletkezett határrészhez való tartozást jelöli, a második alakmeghatározó név. 1804: „*Insula alsó* alias *közép Szigeth*” helyzetviszonyító nevek, amelyek a szigetnek Makó városához való helyzetét jelölik. Ha újabb homoksziget keletkezett a Marosban, akkor változott a viszonyjelölés.

A párhuzamos nevek együttélése nem tart örökké, mert az egyik általában nagyobb súlyúvá válik, és így a másik háttérbe szorul, majd teljesen kihal.

Új nevek keletkeznek, és a régiek kihálnak, ez a két változás a nevek állományát általában egyensúlyban tartja. Ez a természetes rend csak akkor változik meg, ha az ember életében vagy a földön olyan mélyreható változások történnek, amelyek ezt az egyensúlyt megbontják, a nevek nagyarányú pusztulását okozzák. Ilyen változás volt itt az állattartásról a földművelésre való áttérés, továbbá a XIX. században a két nagy folyó szabályozása és most a szocialista gazdálkodás elterjedése. Különösen a vízszabályozásnak volt nagy hatása, mert ennek következtében a régi nevek tekintélyes része kiveszett. A levéltár iratai a XVIII. század első felére is kiterjednek, így e változás előtti névanyag ismert. Ezért olyan nagy a különbség az élő és kihalt nevek számarányában, ugyanis a teljes gyűjteménynek csak 36%-a élő név, a kihalt nevek 64%-ot tesznek ki. Éppen e sok történeti név alkalmas arra, hogy a kihalás okait, módjait és más körülményeit ezen a területen a sok levéltári adat alapján részletesen megvizsgáljuk.

A nevek *kihalásának okaként* a magyar és a külföldi szakirodalomban is [11] általános az a nézet (ha más-más fogalmazásban is), hogy a nevek kihalása a névadás indítékának megszűnésével van szoros kapcsolatban. Így LÖRINCZE szerint új nevet „az embernek és a tájnak egymáshoz való viszonyában beállott változás hoz létre”, amely gyakran a régi név változásával vagy elmúlásával jár együtt [12]. SCHNETZ így fogalmazza meg: „Die Flurnamen streben, wenn die Objekte, an denen sie haften, verschwinden, oder wenn die Verwendung eines Grundstückes sich Grundsätzlich ändert” [12]. BACH több okot sorol fel [12], amelyek alapján az előbbi általános megállapításokba illenek. Azon-

ban ez általánosan érvényes megállapítások mellett is érdemes a nevek kihalásának körülményeit e kisebb terület névanyaga alapján feltárni, hiszen a nevek kihalásának oka és módja is jellemző valamely területre.

A községek határában élő nevek egy része és a jelölt táj között szoros tartalmi összefüggés van, és így a vidék változása a nevek kihalásának oka lehet. Ezzel szemben a jelentésnélküli, csak identifikáló nevekre e változásoknak általában nincsen hatása. Így túlélték a változásokat (állattartásról földművelésre való áttérés, vízszabályozás): *Ardics, Batida, Biberés, Buki, Dál, Hajdova, Jángor, Kingéc, Karabuka, Landor, Lúcs, Meje, Tömpös, Vetye* nevek. Csak kevés ellenpéldát (tehát kihalt nevet) lehet ebből a csoportból felhozni: *Döbörcsök, Korlát*, de ezek is későre, a változások lefolyása után haltak ki. A jelentéstartalmú nevek közül a vizet jelölő köznevet tartalmazó nevek kevés kivétellel mind kihaltak, ha csak nem víz van ma is a területen. Érdemes őket egyenként is áttekinteni. A sok *ösvény, sziget* alapelemű egykori névből egy sem maradt fenn. Itt jegyezzük meg, ha valamilyen erős hagyomány asszociálódik a névhez, akkor fennmaradhat. Ilyen a *Boszorkánysziget* neve Szegeden [13]. A *fok* alapelemnek is csak egy szűk körben élő példája maradt (*Bogdányfok*). Az *ér, tó, fenék* alapelemek csak abban az egy-két névben maradtak fenn, amelyek ma is vizet jelölnek. Neveinknek ezt a rétegét; a *vízneveket* érintette legerősebben a tájváltozás. Az *ér* helyett újabban a *csatorna, csorgó* alapelemmel keletkeznek nevek: *Csorgó, Kiscsorgó; Porgányicsatorna, Gencsháticsatorna*.

A Maros szabályozásakor a folyó kanyarainak nagy részét átvágták, ezzel egyenessé vált a folyómeder, a sok *hajlat, hajlás, kerülő* pedig jelentőségét elvesztette, hiszen csak *Dögmaros*-sá vált. Ezért több olyan nevünk veszett ki, amely a Maros kanyarait jelölte: *Csipkésihajlat, Nagykerületihajlás, Sörházi-hajlat, Nagykerülő*.

A névadás alapját képező *tárgyak, épületek, kocsmák* pusztulása e körből való neveink számát apasztotta: *Akasztófánál, Betéri, Bivaloskert, Csárda, Csöszház, Dálegyház, Dálhid, Fehérhajó, Fejérgalamb, Földvár, Galambkocsmá, Gyilkoskocsmá, Hajlásicsárda, Igásibíd, Rákosihibíd, Rákosiút, Kaparásicsárda*. De a *csárdák, kocsmák* nevei ma is élnek, ha az épület megmaradt, még ha más célra használják is: földművesszövetkezet, lakóház ma már néhány közülük (*Igáscsárda, Tömpösicsárda*).

Az *utakról* érdemes megemlíteni, hogy rendkívül szívósan kitart a nevük, csak egy kihalt névről van adatunk (*Sírhegyiút*). Még az *ösvények* neve is nagyon időtálló.

A testrésznevekből keletkezett *térszinforma-nevek* az *oldal, hát* alapeleműeket kivéve mind kihaltak. A *hát* alapeleműekből csak kevés maradt fenn, a 34 névből mindössze 8. A talajkiemelkedéseket nem érintette a vízszabályozás, hiszen továbbra is magasabban fekvő földek, mégis a vízből kiálló háta sokkal szembeötlőbbek, mint a szántóföldek domborulatai. Ezenkívül a vízből kiemelkedő háta jelentősége nagyobb volt régen, mint ma. A halászok ott üttették fel halászkunyhóikat, a pásztorok ott találtak dús legelőket állataik számára.

Csak történeti nevünk maradt *gerinc* alapelemmel (*Vakgerinc*), a *fenék*-nek meg csak egy, élő példánya (*Haptatófenék*) van.

Említésre érdemes, hogy ezen a vízjárta területen egyetlen *halászati* közszó sem névalkotó ma, de történeti neveink között sincsen rá példa.

Nagy számban haltak ki az állattartás, a földművelés régi közszavaiból (nyomás, szérű, telek) alkotott nevek. A régi legelők, itatók vagy más, az állattartás köréből való nevek haltak így ki: *Baromjárás, Belsőjárás, Göböljárás, Baromkút, Bornyóvár*. A föld művelésében, felhasználásában beállott változás a nevek életére sem maradt hatástalan, hanem kiveszett a nyelvből több nevünk: *Diófásszőlő, Fehérházierdő, Zugolyierdő, Fehérházikaszálló, Földeáki-szérű, Igásiszérű, Nyomás, Csordanyomás*.

A föld birtoklásában beállott változás folytán kiesett a nyelvből számos nevünk: *Babályhalom, Bójaéféle, Diószegihalma, Farkasnéjéféle, Gréciéféle*.

A földrajzi nevek gyakran őriznek meg kihalt személyneveket, mégis egy névcsalád teljes kihalását csak a nevet alkotó idegen személynév kiveszésének tulajdoníthatjuk: *Goszpodi, Goszpodihajlás, Goszpodihalom, Újgoszpodi*.

Neveink közszói elemei követték a köznevek változását abban, hogy a szállás utótagú nevek mind kihaltak, a tanya alapeleműek viszont mind élnek ma is. Így kihaltak már *Ágostonszállása, Dálistzállás, Guvatszallása, Igácsiszállások, Szállásiföldek, Szállások* neveink. Ma is élő nevek viszont: *Belsőtanya, Dálitanya, Igásitanya, Kistanya, Rákositanyák, Roszvizitanya, Szárázéritanya, Várostanya*. A határrészneveknek a köznevekhez való közelállását mutatja, hogy a nevek között kétfőnek (*Dálistzállás, Igácsiszállások*) csak a szállás utótagja esett ki, illetőleg változott tanya-vá, mert a szállás köznévként kihalt ezen a területen, és ezt a földrajzi név elemeként is követte adataink szerint a múlt század 20-as éveit körül.

Néhány régi település neve nem maradt fenn határrésznevként, hanem kiveszett a nyelvből. Ennek oka abban lehet, hogy az egész vidék lakói elpusztultak, esetleg távolabbi vidékre költöztek, és így nem maradt a nevet fenntartó lakosság (*Balogkereke, Búlsúháza, Férged, Kisfalud, Köztelek, Szemeegyháza*).

A nevek kiveszésének más módja ezen a vidéken, hogy új névadási indíték alapján új név keletkezik. A két (vagy több) tév egy ideig párhuzamos névként élhet egymás mellett (l. fenn), majd a régi kihal.

A régi *Felvelnök* azért veszett ki, mert a *Makó* család tulajdonába került a település, és róla nevezték el már 1299-ben. A legrégebbi *Halastó* név gazdaságtörténeti szemlélet alapján keletkezett, majd kiveszett és helymeghatározás indítékával *Mikócsaifok* névre nevezték el. Utána egy esemény (vízbefulladás) olyan nagy hatású volt a közösségre, hogy *Gyilkostó* lett a víz új neve, és a régi név kihalt. A nevek állandó változása alapján arra gondolhatunk, hogy meglevő neveinket is több, más indítékú név előzte meg, ezt azonban nem lehet kimutatni.

A vidék jellegzetességei szolgálnak az ember tájékozódására. Egy vízér, halom, fa, épület stb. leginkább ilyen tájékozódási alapok, és a névadás indítékai [14]. Ha ezek az alapok nem elegendők az ember számára, mert a tájat részleteiben is ismeri és megnevezni akarja, akkor leggyakrabban ezekhez az alapokhoz viszonyítva alkotja meg az újabb neveket. Ez a lényege a nevek differenciálódásának. A már meglevő neveknek új elemekkel való bővítése által keletkeznek a differenciált nevek az alapnevekhez közeli vagy hasonló vidék megnevezésére. A nevek differenciálódása által számos új név keletkezik, a differenciálódás megszűnése pedig sok név kihalását eredményezi. A differenciált nevek kihalása annak a következménye, hogy az embernek nincs már szüksége a táj részletező ismeretére életének alakulása folytán [15].

A halászó, vadászó és a rideg állattartó lakosság távoli vidékeket is bejár és ismer, de az istállózó állattartó, a földműves ember élete szűkebb körben folyik. Mindez a nevek állományára is kihat. A nevek életében valóságos körmozgás lehetséges. Az eredetileg egyelemű név differenciálódás útján többeleművé válik, majd az említett okok folytán ismét egyeleművé válhat a differenciálódás megszűnésével. Ha ma a névnek csak az egyelemű alakja él, a differenciált alakjai pedig kihaltak, akkor ezek életében ezt a körmozgást végigkísérhetjük. Így például ma csak a *Szentlőrinc* nevünk él, de kihaltak a *Szentlőrincierdő*, *Szentlőrincifok*, *Szentlőrincihíd*, *Szentlőrincoldal*, *Szentlőrincitelek*, *Szentlőrincitöltés*, *Szentlőrinciút* differenciált nevek. E névcsalád életének kezdetén bizonyára csak a *Szentlőrinc* alapnév volt meg, majd mellé keletkeztek a differenciált nevek. A differenciált nevek kihalása által újra csak az alapnév maradt meg.

A mi vidékünkön általános jelenségnek látszik, hogy a differenciáció útján keletkezett nevek kihalnak, az alapnevek ezzel szemben szívósan kitartanak. Így fennmaradt *Ludas* nevünk, de kihalt *Ludashát*, *Ludasrét*, *Ludassíkja*, *Ludasszakadék*, *Ludasszéle*. Ma is élő nevünk *Mikócsa*, de már kihalt *Mikócsaiárok*, *Mikócsaiér*, *Mikócsaifok*, *Mikócsaihalom*, *Mikócsaihíd*, *Mikócsailapos*. E nevek egyikének-másikának kihalása azonban nemcsak differenciált volta kisebb állandóságának következménye, hanem azzal is magyarázható, hogy a vidék megváltozott a vízszabályozással. Így a *Mikócsaiér*, *Mikócsaifok*, *Mikócsaihíd* azért eshettek ki, mert azon a területen már nincsen ér, fok, híd.

Olykor nemcsak az alapnevek maradnak fenn, hanem egy-két differenciált név is továbbél. Így a *Lúcs* mellett megmaradt *Lúcsbát* is, de kihalt a *Lúcsrét*, *Lúcstava*. Fennmaradt a *Margita* mellett a *Margitaiér* is, mert ma is meglevő vízér, de kihalt a *Margitáifok*, *Margitaihíd*, *Margitaitöltés*. *Tömpös* mellett élő nevünk *Tömpösicsárda*, mert az épület megmaradt, de kihalt már a *Tömpösihegy*, *Tömpösímaros*, *Tömpösiörvény*, *Tömpösisziget*, *Tömpösitelek*. Arra is van példánk, hogy az alapnév a differenciáltakkal együtt kiesik, különösen ha víznevek: *Sík*, *Síkere*, *Síkfarka*. A differenciált nevekből újabb differenciációval másodlagos differenciált nevek keletkezhetnek, és ezek az elsődlegesen differenciált neveknél gyakrabban hamarabb kihalnak. Ma is élő az *Ér* alapnév és az elsődlegesen differenciált *Nagyér*, de már kihalt a másodlagosan differenciált *Nagyérhát*. Csak a másodlagosan differenciált nevek haltak ki a *Panna* (*Pana*) névcsaládból; élő nevek: *Panna*, *Pannahát*, *Panaisarok*, de kihalt már *Pannafarkaere*, *Pannahátlapos*. Ha a név családjában másodlagosan differenciált nevek is vannak, azok az elsődlegesen differenciáltakkal együtt szinte kivétel nélkül mind kihaltak. Az említett *Ludashát*, *Ludasrét* kihalásával együtt *Nagyludashát*, *Kisludashát* is kiesett. Ugyanígy a kihalt *Kismeje*, *Nagymeje*, *Mejefeneké*, *Mejefok*, *Mejerét* nevekkal együtt a *Nagymejeszéle*, *Belső-kismeje* neveket csak a levéltár iratai őrizték meg.

Mindössze egy példát lehet arra felhozni, hogy egy névcsalád minden (ismert) tagja továbbél. Ez a Maroslelén, Földeákon átvezető *Szárazér*, amelynek már a XIII. század közepe előttről van írásos emléke. Ma is differenciált nevek: *Szárazéritánya*, *Szárazériugar*, *Szárazér melletti rész*. Ennek magyarázatát abban lelem, hogy több településen átvezet, akárcsak egy kisebb folyó, így nagyszámú lakosság ismeri, és jelentősége nem csekély a kertészkedő vidék számára.

A fentiekől eltérő néhány példa van arra is, hogy nem a differenciált név halt ki, hanem az alapnév. Ma is élő nevünk a *Tigérbát*, de ennek alapját képező *Tigér* nem maradt fenn. Ehhez hasonlóan az élő *Örssíkja* (és a kihalt *Örsfok*, *Örshalom*, *Örslaposa*, *Örssíkere*) mellett nincsen *Örs* nevünk. A *Tigér* és az *Örs* nevet csak kikövetkeztettük összetételeiből, de az élő *Nagysík* mellett a múlt század közepe táján még élt a *Sík* alapnév, de már kihalt.

A nevek életének alakulását követtük nyomon egy nagyobb alföldi tájegységen, ahol az emberek élete és a vidék arculata egyaránt nagyot változott. Mindennek a következményeként a névadás igen változatos formáit, keletkező és kihaltó névtípusokat vettünk számba. Azonban a sokféle változás regisztrálásával jellemeztük is ezt a területet: ezek e vidék névtani sajátosságai.

JEGYZETEK

- [1] Ez a tanulmány részlet a szerzőnek „Makó vidéke földrajzi neveinek névtudományi vizsgálata” című kéziratot dolgozatából.
- [2] vö. SEBESTYÉN ÁRPÁD, *Névtud. Vizsg.* 84
- [3] vö. LŐRINCZE LAJOS, *Földrajzineveink élete* 24.
- [4] vö. BENKŐ LORÁND, *Nyárádmente földrajzinevei* 44.
- [5] vö. SZEREBRENNYIKOV: *NyIK.* II. 2, 14.
- [6] vö. KERTÉSZ: *Nyr.* 68, 68.
- [7] *MNyR.* I, 376.
- [8] vö. GOMBOCZ, *Jelt.* 104.
- [9] *Nyr.* LXXX, 107.
- [10] Makó városának közönséges ... leírása. Szírbik Miklós prédikátor által 1835/6 eszt. Sajtó alá rendezte DR. EPERJESSY KÁLMÁN. *Csanádvármegyei Könyvtár* 6. Makó, 1926.
- [11] LŐRINCZE, i. m. 23; J. SCHNETZ, *Flurnamenkunde* 9; A. ВАСН, *Deutsche Namenkunde* II, 2, 743 § kk.
- [12] uo.
- [13] INCZEFI GÉZA, *Szeged környékének földrajzi nevei*. Budapest, 1960.
- [14] vö. LŐRINCZE, i. m. 6.
- [15] LŐRINCZE, i. m. 8, 13.

ТОПОНИМИЧЕСКИЕ ЗАПИСКИ О ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЯХ В ОКРУЖНОСТИ ГОРОДА МАКО

Г. Инцефи

Знание топонимических названий у жителей различно в соответствии с их профессией, возрастом и наклонностями. Общеизвестны названия, зафиксированные в кадастре, а неофициальные названия районов окружности уже менее известны.

Распространение топонимических названий имеет очень много ступеней, некоторые известны только в пределах одной семьи. Молодежь не стремится усваивать топонимические названия земледелия, так как они считают этот образ жизни ниже работы в промышленности. Среди людей около 40—50 лет очень многие обладают большим знанием топонимических названий. Употребление географических названий в значительной мере суживается, примерно через 25—30 лет ожидается вымирание названий старого типа. Употребление географических названий не одинаково, а часто употребляются их варианты, особенно частым было это раньше. Автор показывает многочисленные примеры этих вариантов. Группу вариантов названий образует параллельное наименование в данном языке, которое происходит от жителей разных местностей или исходит из различных точек зрения. Вслед за этим, автор описывает многочисленные формы отмирания географических названий. Исследуемый район в значительной мере изменился вследствие создания нового водного режима и много названий вымерло. Отмирание дифференцированных названий можно сказать обиходным, только основные элементы сохраняются. Мы знаем только несколько таких случаев, когда вымерло основное название и сохранилось дифференцированное название.

AUS DEM LEBEN DER ON IN DER GEGEND VON MAKÓ

Von

G. Inczeffi

Die Bewohner der Gegend verfügen über eine sehr verschiedenartige Kenntnis des Namenmaterials, das von der Beschäftigung, vom Alter, Geschlecht, ihrem individuellen Interesse bestimmt ist. Die im Grundbuch aufgezeichneten Namen sind allgemein bekannt, die nicht amtlichen weniger. Die Verbreitung der Namen hat unendlich viele Stufen, einige leben nur im Kreise einer Familie. Die Jugend trachtet nicht danach, das Namenmaterial des (in Vergleich mit der Industrie) für minderwertig geschätzten Ackerbaues anzueignen. Unter den Männern im Alter von 40—50 Jahren finden sich solche, deren Namenkenntnis sehr gross ist. Der Benutzungskreis der ON verengert sich stark, und nach 25—30 Jahren ist der Ausfall der alten Namentypen zu erwarten. Die Benützung der ON ist nicht einheitlich, sondern es leben viele Varianten auch heute, besonders aber in der Vergangenheit waren viele. Der Verfasser stellt viele Beispiele der Varianten dar. Eine Gruppe der Namenvarianten bildet die sogenannte in derselben Sprache befindliche parallele Namengebung, die die manigfaltige, aus verschiedenartigem Standpunkte stammende Benennung der Erde ist. Dann stellt der Verfasser vielerlei Formen des ON-Ausfalls dar. Das untersuchte Gebiet wurde durch die Flussregulierung stark verändert, und viele Namen starben aus. Der Ausfall der differenzierten Namen ist allgemein, nur die Grundnamen leben fort. Es gibt nur einige Beispiele dafür, dass der Grundname ausgefallen ist, und der differenzierte Name lebt weiter.